

DETERMINAREA CIRCUMSTANȚIALĂ. REPERE ISTORICE (1)

ANCUȚA COCIUBA

Liceul „Athanasie Marienescu”, Lipova (Arad)

Cuvinte-cheie: *gramatică, determinare circumstanțială, perspectivă istorică*

Teoria părților de propoziție este strâns legată, firește, de cea a propoziției, ea reprezentând o permanență în eforturile cognitive ale filozofilor și lingviștilor. De regulă, istoria lingvisticii a reținut ca prime referiri la natura entităților gramaticale realizările, de altfel remarcabile, ale gânditorilor greci. Însă studii mai mult sau mai puțin recente au pus în evidență contribuția, mult mai timpurie, a gramaticienilor din vechea Indie¹.

O primă trimitere se face, de obicei, la *Gramatica* lui Pānini (secolul al IV-lea î. Hr.), concepută sub forma a 3997 de reguli, numite *sutrā*, lucrare care conține fapte de limbă mai vechi decât sanscrita clasică și mai noi decât cea vedică. Din păcate, „Regulile lui Pānini sunt greu de înțeles de către moderni din cauza formei lor algebrice și a lipsei exemplelor². Au fost necesare eforturi susținute pentru descifrarea și explicarea lor, precum și pentru „introducerea” de exemple.

Unul din punctele de interes au fost *sutrelle* care vizează sintaxa cazurilor. Cazurile poartă două nume, unul pentru **funcția sintactică** (ca, de exemplu, *karana*, caz *instrument*), iar celălalt pentru **aspectul morfologic** al cazului respectiv (ca, de exemplu, *tritiya* cazul al treilea = *instrumentalul*)³.

„Din păcate, – apreciază C. Frâncu – deși gramatica lui Pānini reprezintă o culme în descrierea unei limbi [...], ea nu a exercitat nicio influență asupra gândirii vechi și medievale europene, căci nu a

fost cunoscută decât abia la sfârșitul secolului al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea când, prin interesul europenilor pentru sanscrită și înrudirea acesteia cu unele limbi din Europa, se întemeiază metoda comparativ-istorică. În 1810 a apărut prima ediție a gramaticii sanscrite a lui Pānini [...]⁴.

Influența gramaticii lui Pānini asupra gramaticienilor indieni a fost considerabilă, iar dintre ei un nume se impune cu deosebire: *Bhartrhari* (sec. V d. Hr.). Opera sa de căpetenie este *Vākyapadiya* (= *Studiul propozițiilor și al cuvintelor*) și este compusă din 2000 de *stanțe (kāvika)* ce conțin o adevărată filozofie a limbajului, bazată pe cosmologia hindusă. În esență, este vorba de entitățile de bază *spațiu (dik)* și *țimp (kāla)*, care conțin *lucruri (dravya)*. Fiecare lucru implică un *aspect universal (jāti)* și un *aspect particular (vyakti)*. Lucrurile se raportează unele la altele prin *calități (guna)*, prin care ele pot participa la *acțiuni (kriyā)*. În vorbire, ele se actualizează printr-un număr restrâns de aspecte (*kāraka* „caz“ sau *sādhana*).

Țimpul și spațiul sunt puterile principale ale brahmanului și ele cuprind *acțiuni și participanți*, aceștia din urmă fiind *lucruri*, „care primesc diferite roluri în relația lor cu diverse acțiuni. Lumea, reprezentată de lucruri și acțiuni în Țimp și spațiu, este cunoscută de brahman prin *intuiție (pratibhā)* al treilea mod de cunoaștere, alături de *observație și rațiune*“ (p. 24).

Manifestările brahmanului sunt, prin ele însele, esențialmente de *natură lingvistică*. Această *natură lingvistică* este înțeleasă în două sensuri: ca *esență* a cuvântului și ca *ființă* care se manifestă prin cuvinte și propoziții. „Brahmanul este *existent* sau *non existent* sau *nu încă existent*“. Brahmanul nu poate fi înțeles pe căile obișnuite de cunoaștere, ci numai prin *sphōta* „iluminarea sufletului“, care nu este altceva decât o *intuiție lingvistică*. Doar prin această *sphōta* o propoziție, fie simplă, fie compusă, își poate releva sensul.

În esență, „Tranziția de la brahman „esența cuvântului“ spre lumea fenomenală s-ar face la două niveluri paralele: printr-o mișcare prin Țimp și spațiu spre o stare de lucruri care constă din *acțiuni și participanți*, și printr-o mișcare spre *propoziții*, care conțin *verbe și nume*. În ambele cazuri, avem a face cu o mișcare de la *real* spre

non-real. Scopul analizei lingvistice ar fi acela de a trata *non-realul ca și când ar fi fost real*“ (p. 25).

Astfel, în viziunea lingvistului indian, propoziția se divide în cuvinte (și sensuri ale cuvintelor) numai la nivelul analitic *non-real*, unde se conturează și scopul ei. El se diferențiază aici de adversarii săi din Școala *Mimāmsa*, care susțineau că cuvintele au o existență autonomă și că propozițiile și sensurile lor reprezintă suma cuvintelor și a sensurilor lor⁵.

Teoria europeană și, în general, modernă asupra limbii și a limbajului are ca punct de pornire concepția filozofilor greci despre aceste două entități ale comunicării umane. Vorbind despre filozofi se admite implicit că este vorba, în primul rând, de o *filozofie a limbii*, căci studiul acesteia a aparținut inițial filozofiei.

Problema fundamentală care a stat în atenția filozofilor greci a fost raportul dintre realitate și gândire și, în special, raportul dintre obiecte și numele lor. Între participanții la amplele discuții din Antichitatea greacă distingem nume precum Heraclit, Democrit, Platon și Aristotel, dar și filozofi pitagorei, eleați, stoici, epicureni, ca să nu-i uităm pe sofști, considerați primii autori de gramatici ale limbii grecești⁶.

În ce privește originea limbajului, unii erau adepții teoriei *fūsei*, adică „de la natură“, după care numele este impus de natura obiectului, alții erau susținătorii teoriei *thései*, conform căreia numele au fost date arbitrar, fie că s-au creat accidental, fie că au fost stabilite prin convenție. Între primii figurau *pitagoreii*, în timp ce *eleații* susțineau teza contrară. Această dispută *fūsei-thései* își are originea în secolul al V-lea î. Hr., după cum am amintit, în Antichitatea greacă.

Se consideră, în istoriile lingvisticii, că primul care pune problema funcției cognitive a limbii a fost *Heraclit* (540–480 î. Hr.). Este vorba despre relația dintre *realitate*, *gândire* și *limbă*. El susține existența unei legături intrinseci între lucrul real (*ergon*) și limbă (*epos*), reunite în *logos*. Astfel, *ergon* reprezintă realitatea însăși, lucrul real, *epos* este forma lingvistică a lucrului, adică limba însăși, iar *logos* este unirea sau sinteza celor două fenomene, actualizată ca afirmare, ca predicție.

Adepii acestei filozofii considerau că limba este oglinda realității, între cuvânt și lucrul desemnat existând o potrivire naturală, chiar dacă aspectul sonor nu corespunde întotdeauna obiectului sau este în contradicție cu sensul exprimat. Avem a face deci cu ceea ce s-a numit a fi teza *fusei* (φύσει)⁷.

La polul opus se află teza *τέσει*, susținută de *Democrit* (460–370 î. Hr.) și elevii lui, conform căreia cuvintele sunt rezultatul unei convenții. La o asemenea concluzie duc câteva fenomene din limbă, cum ar fi: *omonimia*, care nu ar fi posibilă în cazul unei determinări naturale a cuvintelor; la fel *sinonimia*, prin care același obiect este denumit prin mai multe nume. La acestea se adaugă *schimbarea numelui*, deși obiectul rămâne același și *existența unor noțiuni fără nume*⁸.

În general însă, filozofii și lingviștii s-au oprit asupra ideilor lui *Platon* (c. 427–347 î. Hr.) despre limbă, și în special asupra celor două teze: φύσει – τέσει. Este vorba de dezbaterea din dialogul *Kratylos* între Socrate și Kratylos, pe de o parte, și Hermogenes, pe de altă parte. Pe noi ne interesează faptul că, în partea a doua a dialogului, se pune problema raportului dintre parte și întreg, adică dintre cuvânt și propoziție. Chestiunea este ridicată de Socrate, sub întrebarea dacă aserțiunea, adică propoziția este adevărată sau falsă în funcție de adevărul sau falsitatea părților de propoziție. Problema nu poate fi pusă în acest fel, deoarece la nivelul părților propoziției, adică al cuvintelor (*onomata*), nu se poate vorbi de *adevărul* și *falsitatea* lor. Aristotel va elucida dilema, arătând că *adevărul* și *falsul* sunt proprietăți ale propoziției și nu ale cuvintelor.

Platon va reveni asupra chestiunii adevărului și falsului, în dialogul *Sofistul*, foarte important și pentru influența pe care a exercitat-o asupra lui Aristotel.

În acest dialog, el nu mai face eroarea din *Kratylos* după care *adevărul vorbirii* (al propoziției) = *adevărul cuvintelor*, iar *falsitatea vorbirii* (a propoziției) = *falsitatea cuvintelor*. El va pune problema adevărului și falsului numai la nivel de propoziție. El delimitează între *onoma* (nume, subiect) și *rhema* (verb, predicat), observând că numai singure nu pot alcătui o propoziție pentru că nu exprimă o

acțiune. Va trebui să existe deci o propoziție minimală cu un subiect și predicat și ea să exprime o afirmație sau o negație.

Această construcție minimală este *logosul* primar: *omoma + rhema*, ce cuprinde o afirmație sau o negație și care poate fi adevărată sau falsă.

„În ciuda distincțiilor foarte pătrunzătoare, – atrage atenția C. Frâncu – Platon pendulează de multe ori între planul ontic, logic și lingvistic; între lucru, gândire, cuvânt, realitate, judecată, propoziție, neavând nicio terminologie gramaticală adecvată”⁹.

Pentru evoluția ulterioară a teoriei limbii, un moment important îl reprezintă contribuțiile lui Aristotel (384–322 î. Hr.).

El se plasează, în disputa φύσει-τέσει, de partea tezei *convenționalității* semnului lingvistic. Opțiunea lui se bazează pe schimbarea problematicii limbii din domeniul *cauzalității* în acela al *finalității*, al *scopului*: numele a fost creat cu intenție, el fiind, ca atare, un simplu simbol, un semn care nu are nicio relație naturală cu obiectul desemnat.

Pe de altă parte, el stabilește „pentru prima dată, în istoria lingvisticii europene” trei planuri de elemente și relații:

1) o relație strict lingvistică de tipul *semnificant-semnificat* sau *forma cuvântului–sensul cuvântului*;

2) o relație ontologică referitoare la *nume-obiect* sau *cuvânt-realitate*, deci relația extralingvistică de desemnare;

3) o relație logică privind *subiectul și predicatul*.

În ce privește *logos-ul*, el desemnează *limba* și se actualizează în trei tipuri: *logos apofantic*, reprezentând enunțul asertiv; *logos pragmatikós*, desemnând acțiunea, și *logos poietikós*, redând aspectul figurat al enunțului.

Logos-ul apofantic apare în două forme:

1) în gramatică, unde categoriile gramaticale sunt identificate cu cele din logică: substanța se identifică cu substantivul, calitatea cu adjectivul etc., aspect care s-a perpetuat în gramaticile logice;

2) în logică, cu privire la incoerențele logice¹⁰.

De altfel, spune Nicolae Drăganu, este greu de spus ceea ce înțelegea Aristotel prin *logos*: „Cu terminologia de astăzi – afirmă

lingvistul clujean – Aristotel ar zice că *λόγος* se numește un complex de elemente de limbă cu înțeles independent.“ Oricum, traducătorii moderni înțeleg prin acest termen *propoziția*, așa încât putem admite că la Aristotel întâlnim, în lingvistica europeană, prima referire la natura propoziției. Pe de altă parte, de la Aristotel „derivă, în cea mai mare parte, terminologia gramaticală“¹¹.

După cum am arătat, o serie de școli filosofice din Antichitatea greacă s-au preocupat de problemele de limbă în conexiune directă cu cele de logică. Dintre ele, rezultate notabile au obținut stoicii.

Din școala stoicilor a provenit Dionysios Thrax (sec. II-I î. Hr.), autorul celei dintâi gramatici grecești. „Pe această gramatică – subliniază Nicolae Drăganu – se întemeiază gramatica tradițională a întregului Occident și a unei însemnate părți a Orientului“¹².

Fără a dezvolta o teorie aferentă a propoziției și a componentelor sale, Dionysios Thrax definește propoziția ca o „compoziție a vorbirii în proză“, mai exact „împreunarea unor cuvinte care prezintă un înțeles desăvârșit“. Această „împreunare“ vizează mai multe părți, opt la număr, denumite de el *nume* (ὄνομα), *verb* (ῥήμα), *participiu* (μετοχή), *articol* (ἄρθρον), *pronume* (αντωνυμία), *prepoziția* (πρόθεσις), *adverb* (ἐπίρρημα), *conjuncție* (σύνδεσμος), număr care nu s-a schimbat în cursul timpului.

Nicolae Drăganu arată că „definițiile părților de propoziție nu sunt scutite de orice fel de critică, între altele, cea referitoare la prepoziție, caracterizată prin poziția ei înaintea altor cuvinte. Dar, „în limba greacă și latină, de exemplu, prepozițiunea se putea și postpune. Este cazul atât de cunoscut al apostrofei. A vorbi însă de o prepozițiune postpusă este un «nonsens», o «contradictio in adiecto». Pe de altă parte, „Dionysios Thrax nu dă un nume deosebit și o definiție părții gramaticii care se ocupă de teoria propozițiunii“¹³.

Lingvistul grec are în vedere și anumite semne de „interpuncție“ care aveau rolul de a ușura citirea, arătându-i lectorului unde să facă pauză, de exemplu. Dar el indică și „două sau trei semne, fie ca limită între două propozițiuni principale, fie între propozițiunea principală și cea secundară“¹⁴.

Ca „părinte al sintaxei“ este considerat Apollonius Dyskolos (sec. II d. Hr.) din Alexandria. Deși termenii συντάσσειν și σύνταξις au fost folosiți și de alții înainte, el este cel dintâi care a scris o carte intitulată περὶ συντάξεως, tradusă de latini ca *de constructione*. El împarte părțile de vorbire în flexibile și neflexibile, indicând și modul de combinare a lor în propoziție, unde verbul ocupă locul întâi. Dar în momentul în care substantivul, în conexiune cu verbul își actualizează formele flexionare, el ocupă locul întâi. De aceea Apollonios își începe sintaxa cu substantivul și înlocuitorii lui, „rămânând să continue cu verbul și complementele acestuia, dintre care unele sunt alcătuite din împreunarea prepozițiilor cu numele“¹⁵.

Romanii au preluat și adaptat la nevoile limbii latine datele oferite de gramaticienii greci. Principalele informații le găsim la Marcus Terentius Varro (116–7 î. Hr.) *De lingua latina* și la Quatilianus (35–96 d. Hr.) *Institutiones oratoriae*. Istoria lingvisticii reține în principal efortul gramaticienilor latini de a traduce termenii grecești, ceea ce, nu o dată, s-a făcut greșit. Sunt ilustrative în acest sens traducerile cazurilor. Astfel, sintagma αιτιατική πτόσις, însemna cazul „obiectului, al pricinuitului, al efectului“, primul component fiind un derivat de la αίτιον (> αίτιατόν > αίταίτικι) Traducerea latinească ar fi trebuit să fie *casus effectivus*. Romanii l-au derivat însă greșit pe αίτιατική din αίτιασται și l-au tradus *accusandi casus* sau *accusativus*, mergând pe ideea greșită a „acuzării“¹⁶.

Făcând o sinteză a contribuției anticilor la constituirea gramaticii, Nicolae Drăganu arată că „Scăderile pe care le au noțiunile sintactice stabilite de ei și adoptate de gramaticii latini, trebuie căutate în raportul lor față de filosofie, în special față de logică, în legătură cu felul în care tratau ei gramatica. Despărțiți de la o vreme de logică, n-au avut în vedere în gramatică noțiunea subiectului și a predicatului, fără de care sintaxa nu poate exista. Reacțiunea, care a urmat în mod firesc, stă sub influența covârșitoare a filosofiei“¹⁷.

Primul moment dominant al filosofiei asupra gramaticii este considerat, îndeobște, apariția, în 1676, a *Gramaticii de la Port-Royal*, cu titlul exact *Grammaire générale et raisonnée*, alcătuită de

Claude Lancelot și Antoine Arnauld. De fapt, apariția unei *gramatici generale* se datorește revigorării logicii într-un secol raționalist. De-abia de acum se poate vorbi „de gândire sintactică în adevăratul înțeles al cuvântului”¹⁸.

Punctul de plecare în interpretarea faptelor de limbă este judecata (*judgement*). Din ea derivă *propoziția* (*proposition*). Pilonii principali ai acesteia sunt *subiectul* (*sujet*) și *atributul* (*attribut*), la care se adaugă *est*, ca legătură sau „copulă” (*liaison*). Părțile propoziției se împart în două grupe: a substantivului cu determinanții săi, plus prepozițiile adverbiale și care exprimă obiectul gândirii (*les objects des pensées*) și a verbului, cu conjuncțiile și interjecțiile, care redau forma și modul gândirii (*la forme et la manière des pensées*).

Reducționismul clasei verbale la *esse* se explică prin faptul că celelalte verbe s-au născut din atașarea mulțimilor de atribute la acesta. În acest fel s-a impus ideea că *esse*, mai exact, *est*, este singurul verb și el este inerent tuturor celorlalte verbe. Ideea se regăsește, de altfel, spune Nicolae Drăganu, și la Aristotel. Tot lingvistul amintit subliniază faptul că „De aici înainte, până la sfârșitul secolului XVIII, sintaxa a mers mână în mână cu logica”¹⁹.

Dar terminologia folosită în *Grammaire générale et raisonnée* nu apare aici în premieră, căci *subjectum* și *praedicatum*, ca traducere a termenilor dați de Aristotel, ὑποκείμενον și κατηγορούμενον, apar întâia oară la Boethius. „Au trebuit mai mult de o mie de ani până ce au prins rădăcini sigure termenii de «subiect» și «predicat»²⁰. Iar statornicirea termenului *copula* s-a produs prin lucrarea lui Christian Wolff *Philosophia rationalis sive Logica*.

Sintetizând orientarea logicistă din această perioadă, Nicolae Drăganu observă că „în chestiuni de corectitate de limbă i s-a dat logicei o importanță deosebită, ca și cum limba ar fi un fel de întrupare a logicei, cu care totuși gramatica nu se unește decât prin faptul că și una, și cealaltă cunoaște subiectul și predicatul”²¹. În disputa dintre raționalism și empirism, apărută după publicarea *Gramaticii de la Port-Royal*, s-au ilustrat nume ilustre, începând cu Leibniz (1646–1716) și sfârșind prin cele ale lui William (sir) Jones (1746–1794) și Christian Jakob Kraus (1753–1807), ale căror lucrări,

ne referim la aceștia din urmă, au pregătit apariția lingvisticii comparate și a metodei sale, metoda comparativ-istorică.

În toiul acestor discuții, teoria propoziției este trecută pe planul secund, dacă nu e ignorată cu desăvârșire. Între alții, o are în vedere, James Harris (1709–1780), adept al concepției aristotelice despre limbă. Fiind preocupat și el de relevarea trăsăturilor generale ale limbilor, pornește nu de la cuvinte, ci de la propoziție și părțile ei, având în vedere așa-numitele *partes orationis* din gramaticile și retoricile anticilor (p. 103). Harris distinge, între *partes orationis*, părțile *principale* și *accesoriile*, care, de fapt, nu sunt părți de vorbire propriu-zis, ci funcțiile pe care le comportă orice propoziție. La *accesorii* el distinge două categorii: 1) *definitive*, încadrând aici articolul și adjectivele pronominale, și 2) *conective*, prepoziția și conjuncția (p. 104).

Înainte de el, filozoful Christian Wolff (1679–1754), considerat de Kant „cel mai mare dintre toți filozofii dogmatici“, se ocupă, după tendințele din epocă, de teoria semnelor, de semiotică, arătând că unele semne sunt motivate, cum ar fi cuvintele formate prin derivare, corespunzătoare propozițiilor. Ideea aceasta a derivării unor cuvinte din propoziții era nouă în epocă și ea va juca un rol important în cercetările primilor comparatiști-istorici.

Tot acest tumult teoretic, dar și practic este descris de C. Frâncu, *op. cit.*, într-o întinsă secțiune (p. 82–123).

Sfârșitul secolului al XVIII-lea aduce două noi orientări care încearcă să o elimine pe cea logică sau logicistă. Este vorba de curentul fiziologic și psihologic²².

Deși a adus o gândire nouă în interpretarea faptelor de limbă, anume punctul de vedere estetic, Wilhelm von Humboldt (1767–1835) nu a excelat în problemele sintaxei. Mai ales în teoria părților de propoziție el a rămas „cu un picior încă pe vechiul teren, întrucât crede că ele aparțin părții de limbă care poate fi extrasă din idei“²³.

Cu Franz Bopp și Jakob Grimm s-au pus bazele „gramaticii comparate“, iar prin Heymann Steinthal (1823–1899) s-a consolidat direcția psihologică. „El a contribuit mai mult decât oricare altul – spune Nicolae Drăganu – la izgonirea logicei din gramatică și la așezarea psihologiei în locul acesteia [...]“²⁴.

Preocupări de sintaxă apar la mai mulți lingviști din acest sfârșit de secol XVIII și de început de secol XIX, fără însă a se elabora și o teorie a propoziției sau a părților de propoziție, cum o formulează logiciștii în legătură cu subiectul și predicatul și cu copula. Îl amintim aici pe Fr. Miklosich (1813–1891), cu a sa *Vergleichende Grammatik der slavischen Sprachen*, în 4 volume, Wien, 1852–74 și pe Friedrich Diez, întemeietorul filologiei romanice, cu *Grammatik der romanischen Sprachen*, Bonn, 1882.

Cu apariția *Școlii neogramaticilor*, direcțiile fiziologice și psihologice prind un contur tot mai accentuat. Reprezentanții acestei „școli“ vizează, în lucrările lor, două probleme: a legilor fonetice și a analogiei. De aici studiile aprofundate asupra fiziologiei sunetelor și a fenomenelor psihice legate de ele.

Pentru lingvistica românească o importanță deosebită a avut-o *Prinzipien der Sprachgeschichte* a lui Hermann Paul. „Principiile cuprinse în ea, – subliniază Nicolae Drăganu – felul de prelucrare și claritatea cu care au fost expuse, au făcut din cartea lui Paul cea mai importantă lucrare filologică apărută de la Humboldt până la Wundt”²⁵. Teoria lui H. Paul l-a influențat decisiv pe A. Philippide, care a publicat și el o lucrare intitulată *Principii de istoria limbii*, Iași, 1894²⁶.

Dintre numeroșii gramaticieni ai perioadei analizate se desprinde B. Delbrück, cu monumentală sa *Vergleichen Syntax der indogermanischen Sprachen* (1893). Din punctual nostru de vedere este important să o menționăm întrucât se fac trimiteri și la teoria propoziției, inclusiv a celei compuse, elaborate de el. Pentru Delbrück, limba se manifestă, se produce prin propoziții. În ea apare cel dintâi exprimarea unei idei complete, așa încât cu studierea propoziției trebuie să înceapă și studierea sintaxei, aceasta fiind „teoria propozițiunii și a părților ei”. În general, spune Delbrück, urmând rigorile orientării psihologice, „O propozițiune este o exprimare făcută în vorbire articulată, care i se prezintă vorbitorului și ascultătorului ca un întreg coerent și omogen. Asupra stării sufletești, care premerge exprimarea unei propozițiuni, se poate spune numai: trebuie să fie astfel, ca exprimarea în limbă să nu se producă numai cu un strigăt”.

Asupra gramaticilor mai vechi, gramatica lui Delbrück are ascendentul unei împărțiri mult mai bogate și mai variate în ce privește felul propozițiilor²⁷.

Un moment important în istoria lingvisticii și implicit a sintaxei l-a reprezentat apariția teoriei psihologiste a lui W. Wundt expusă îndeosebi în *Völkerpsychologie: eine Untersuchung der Entwicklungsgesetze von Sprache, Mythos und Sitte*. Erster Band. *Die Sprache*. Erster und zweiter Theil, Leipzig, 1900. „De la «Principiile» lui Paul încoace – afirmă N. Drăganu – n-a apărut nicio lucrare de lingvistică generală, care să fi avut atâta răsunet cât cea a lui W. Wundt [...]”²⁸.

În ce privește sintaxa, este de relevat faptul că el critică definițiile date propoziției, arătând defectele și originea acestora. După Wundt, greșeala comună a acelor definiții rezidă în considerarea propoziției „ca împreunare, fie de cuvinte, fie de idei”²⁹. Or, crede el, când alcătuim o propoziție, ideile nu apar în conștiința subiectului vorbitor una după alta, ci simultan. Așadar, în momentul enunțării propoziției „se află în sufletul nostru întreg conținutul ei de idei și rămâne acolo până ce o terminăm de exprimat”²⁹.

În final, Wundt dă următoarea definiție a propoziției. „Propozițiunea este exprimarea în limbă a analizei intenționate a unei idei complexe în părțile ei constitutive așezate în raporturi logice”³⁰.

În virtutea concepției sale psihologiste, Wundt vorbește despre *echivalente de propoziție (Satzaequivalente)* în cazul expresiilor care nu redau idei complexe. Este situația unor răspunsuri de tipul *Măine* ori *Da* la o întrebare precum *Măine pleci?* Aceste răspunsuri sunt, din punct de vedere practic, egale cu o propoziție, dar nu și din punctual de vedere psihologic.

Wundt distinge trei tipuri principale de propoziții: exclamative (cu subspeciile: afective și optative), afirmative (cu subspeciile: dubitative și întrebări de fapt).

N. Drăganu amintește și despre analiza părților de propoziție realizată de Wundt, inclusiv raportul dintre verb și complement, fără a da însă indicii despre propozițiile care ne interesează³¹.

Lingvistul clujean aduce în discuție și gramatica lui Richard M. Meyer, *Der Aufbau der Syntax*, Heidelberg, 1913, apreciind-o ca „O

foarte judicioasă așezare a sintaxei în cadrul gramaticii, cu o împărțire sistematică și bine aranjată [...]“ (p. 77).

În viziunea lingvistului german, sintaxa are ca obiect de cercetare: teoria vorbirii, teoria predicatului, teoria subiectului, *teoria propoziției*, factorii transformatori, mijloacele auxiliare ale înțelegerii și dezvoltarea internă a sintaxei.

În cadrul *teoriei propoziției*, care implică în primul rând noțiunea acesteia și legăturile concrete ale predicatului cu subiectul, se urmărește identificarea *formelor* propozițiilor, adică împărțirea lor *externă*:

a) propoziția simplă, cu problemele privind congruența, topica și subiectul exprimat și neexprimat;

b) propoziția compusă în care sunt urmărite o suită de aspecte, și anume:

α) dezvoltarea istorică, vizând parataxa, inserțiunea și periodul;

β) sistematizarea, 1. fără indicarea dependenței; 2. cu indicarea dependenței: interpuncția, imagini de propoziții.

În ce privește împărțirea *internă* a propozițiilor, acestea sunt: exclamative, expositive, interogative și hortative.

Deși este preocupat mai mult de geneza limbilor sau tocmai de aceea, H. Schuchardt face observații importante și referitor la sintaxă. Numeroasele sale lucrări au fost adunate de Leo Spitzer în cunoscutul *H. Schuchardt-Brevier*, Halle, 1922.

În istoria limbilor, propozițiile cele mai vechi au fost *monoreme*, ele conservându-se până astăzi sub forma imperativelor sau exclamativelor ori ca expresii fără subiect, de regulă construcții impersonale, dar și vocative.

Din punctul de vedere al lui H. Schuchardt, propoziția este elementul primitiv al limbii, cuvântul provenind după aceea din propoziție, precum ideea din gândire. Cea mai simplă *legătură* a fost cea dintr-un îndemn, anume unul demonstrativ, și o expunere: *schau dort hin! Feuer! Uite! Foc!*, echivalând cu „dort brennt es“ („acolo arde“). Această expunere demonstrativă, care poate fi însoțită și de un gest, este redată printr-un verb. Se ajunge astfel la o propoziție *diremă*, în care „subiectul s-a pus alături de predicat“. În acest fel,

prima diviziune analitică n-a putut fi decât subiect-predicat sau predicat-subiect. Atributul și obiectul sunt apariții târzii: primul este un predicat (substantiv, verb ori adjectiv) „degenerat“, obiectul, un subiect „intervertit“, ambele rezultând din „schimbarea punctului de vedere“.

În propoziția străveche, ceea ce premerge este întotdeauna subiect, iar ceea ce urmează este întotdeauna predicat: *dort! Feuer* = „dort brenntes“, față de *Feuer! Dort!* = „das Feuer ist dort“.

Împărțirea subiectului în gramatical, psihologie și logic i se pare nefericită, el susținând că există un singur fel de predicat și un singur fel de subiect, cel gramatical.

Propoziția *diremă* s-a dezvoltat din cea *monoremă* în legătură cu spațiul și timpul în care se petrece fenomenul. Unde aceste determinări nu există, apare impersonalul: *es friert, es donnert; îngheață, tună*. „Timp și spațiu sunt exprimate în predicat și subiect“ consideră H. Schuchardt. Apariția *obiectului* în propoziție *diremă* o transformă pe aceasta în propoziție *triremă*³².

Lupta împotriva neogramaticilor, inițiată de H. Schuchardt, a fost continuată de Karl Vossler. Din întinsa lui operă interesează, pentru sintaxă, *Positivismus und Idealismus in der Sprache*, Heidelberg, 1904 și *Geist und Kultur in der Sprache*, Heidelberg, 1925.

Prima dintre ele ilustrează concepția de bază a lui Vossler privind cercetarea limbii. Pentru el lingvistica este o disciplină istorică și scopul ei este să arate „spiritul ca singura cauză efectivă a tuturor fenomenelor limbii, limba fiind un fel de exprimare a spiritului cu scop comunicativ“ (p. 98). În acest fel, limba trebuie privită nu numai ca «dezvoltare», ci și ca «creație». El se ridică astfel împotriva pozitivismului, dar numai împotriva celui orientat exclusiv spre adunare de material, nu și împotriva celui metodologic. Observând, oarecum ironic, că sistemul de limbă la care țin pozitiviștii este gramatica, el o definește astfel: „O știință, care se ocupă de cuvinte în sine, face abstracție de raporturile lor față de alte produse culturale și are în vedere numai raporturile dintre deosebitele feluri și combinațiuni de cuvinte, ar putea să apară așadar ca cea mai nefolositoare, indiferentă și nebunească întreprindere din lume. Totuși se pare că există o astfel de știință, și cercetători cu totul serioși stau în serviciul

ei. Aceștia sunt gramaticii“ (p. 98). Mai mult, „Ca întreg, ca sistem, se întinde explicarea gramaticală asupra tuturor comunităților de limbă istorice fără excepție, întocmai cum moratea stăpânește peste tot ce e viu“ (p. 101).

În această optică, Vossler distinge între două tipuri de exprimare sintactică: *sintaxa regulară* (*syntaxis regularis*), care este obiectivă, și *sintaxa iregulară* (*syntaxis irregulari*), prin care se exprimă subiectivitatea vorbitorului. Este adevărat că în vorbire ele se întrepătrund, dar în gramatică pot fi despărțite cu precizie.

Am arătat că diferitele definiții date propoziției îl nemulțumeau. „Niciodată – spune el – nu vom putea defini propozițiunea, cât timp nu ne vom lămuri că ea nu este nici plăsmuire logică, nici psihologică, nici practică, ci de limbă, numai de limbă și în acest chip de artă, poetic-prozaică. Această destinație practică și întrebuintarea unei forme în fond artistice pentru un scop logic este, cum mi se pare, punctum saliens în ființa propozițiunii“ (p. 104). Aceasta pentru că propoziția exprimă nu numai gândiri logice, ci și porunci, dorințe, visuri și orice fel de nebunii“. Astfel, se întâlnesc propoziții în care predicatul nu se mai poate deosebi de subiect, ele fiind alcătuite dintr-un singur sunet, ca „ah!“ sau „oh!“. La întrebarea dacă aceste exteriorizări sunt propoziții, Vossler crede că sunt propoziții când, în contextul situațional în care apar, au un înțeles clar și hotărât, și nu sunt propoziții când condiția situațională lipsește. „Un astfel de *ah!* în context – mai adaugă el – poate să aibă chiar mare valoare artistică“ (*ibid.*)

Din aceeași perspectivă a faptelor de expresie intrinseci limbii, el afirmă că „Regulile gramaticii nu sunt nici religioase, nici logice, nici naționale, nici arbitrare, ci de limbă“ (p. 107).

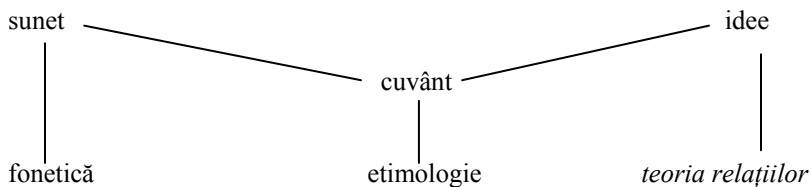
Un interes aparte prezintă lucrarea lui E. Lerch, *Der Aufbau der Syntax* (1915), în care autorul introduce semantica drept parte componentă a gramaticii. Pe de altă parte, studierea sintaxei trebuie să înceapă cu propoziția nu cu clasele de cuvinte. După el, propozițiile se împart în imperative, optative, interogative, exclamative și expositive, aceasta fiind ordinea probabilă în care ele s-au născut.

În ce privește analiza complementelor verbului, considerat că, împreună cu adjectivul, alcătuiește predicatul propoziției, ea le va

avea în vedere, mai întâi pe cele necesare (obiecte) și apoi pe cele facultative, adică determinările adverbiale. În timp ce obiectul reprezintă o determinare strânsă a verbului, precum a articolului în cazul substantivului, complementul adverbial este precum atributul facultativ, adică un *epitheton ornans*. Cel mai necesar este obiectul în acuzativ, obiectul în dativ apărând în funcție de existența celui în acuzativ, deci este mai puțin necesar. Celelalte determinări ale verbului, cele adverbiale, urmează calea de la concret la abstract: locale, temporale, modale, cauzale, finale, real-concesive etc. El pune condiționalele și „condițional-concesivele“ între „moduri“, ceea ce este justificat, ținând seama de sensurile pe care le dezvoltă. Astfel, în *obgleich er krank war, ist er gekommen* (cu toate că era bolnav, a venit) se exprimă o situație reală, pe când în *auch wenn er krank gewesen wäre, wäre er gekommen* (chiar și dacă ar fi fost bolnav, ar fi venit) situația este una ireală (ipotetică).

Ca atare, consideră E. Lerch, gramatica nu mai poate ignora semantica când este vorba de construcțiile sintactice. De asemenea, sintaxa nu mai poate fi exclusiv „teoria vorbirii în general a predicatului, subiectului și propoziției“⁴³³.

Unul din lingviștii care s-a inspirat din teoriile școlii vossleriene, fără a i se subordona totuși, a fost Leo Spitzer. În *Aufsätze zur romanischen Syntax und Stilistik*, Halle, 1918, el încearcă să fixeze și anumite principii vizând cele două domenii. El consideră necesar, pornind de la analizele altor lingviști (Ries, Blümel), a renunța la termenul *sintaxă*, în locul căruia ar trebui găsită o altă denumire. Luând în considerare că mai vechile definiții vedeau sintaxa ca „teoria raporturilor dintre idei“, consideră că denumirea adecvată ar fi *Beziehungslehre*, deci „știința relațiilor“. Astfel, în locul seriei tradiționale *sunet – cuvânt – propoziție*, ca obiecte de studiu ale foneticii, morfologiei și sintaxei, este mai potrivită seria *sunet – cuvânt – relație*, în care sunetul devine punctul convergent dintre idee și sunet, întreaga corelație fiind redată de Leo Spitzer în următoarea schemă:

(p. 130)

La această propunere a obiectat H. Schuchardt: „teoria relațiilor – spune el – este prea generală, pentru că sub această denumire se poate înțelege orice știință, așa încât este necesar să se precizeze relația specială, simbolică, cum ar fi, de exemplu, „teoria relațiilor dintre idei“, deși termenul e prea greu³⁴.

Nicolae Drăganu insistă destul de mult asupra lui Th. Kalepky, adept al lui Wundt, care, în lucrarea *Neuaufbau der Grammatik als Grundlegung zu einem wissenschaftlichen System der Sprachschreibung*, Leipzig, u. Berlin, 1928, încearcă să construiască un nou sistem gramatical. În ce privește propoziția, el postulează că nu „forma externă“ determină ce este propoziția, ci „înțelesul“. Din acest punct de vedere, propoziția este „cel mai mic întreg de comunicare cu înțeles“. El respinge diferitele clasificări propuse de gramaticieni, între care și distincția dintre propoziția principală și cea secundară, pentru că nu trebuie să urmărim cum s-au născut propozițiile secundare, ci cum se prezintă ele într-o anumită epocă. Deci trebuie avut în vedere perspectiva *descriptivă*, nu cea *istorică*. Din acest punct de vedere, propoziția secundară nu este altceva decât o propoziție aparentă sau o pseudopropoziție. Propozițiile secundare sunt, de fapt, părți de propoziție analizate sub formă de propoziții³⁵.

Ocupându-se de dezvoltarea spirituală a copilului, Karl Bühler, în *Abriss der geistigen Entwicklung des Kindes*, ajunge să observe și modul în care s-a format, la început, propoziția. Lăsând la o parte cele trei coordonate care fac ca semnul lingvistic să aibă înțeles: vorbitorul (*Kundgabe*, manifestare), ascultătorul (*Auslösung*, reacția) și obiectul (*Darstellung*, reprezentare), ne vom opri la felul în care el vedea geneza propoziției. El identifică o primă fază de sintaxă, cu propoziții de un singur cuvânt (Einwortsatz), o a doua fază de sintaxă

neflexională cu propoziții de două sau mai multe cuvinte (Zwei-und Mehrwortsatz) și o a treia, cu sintaxă flexională (flexionale Syntax).

„În ce privește formarea propoziției și dezvoltarea sintagmelor, – precizează el – din punct de vedere științific nu se știe nimic mai mult decât ce ne bate la ochi de la început. Se așază propoziție lângă propoziție și, deoarece conjuncțiile lipsesc aproape cu totul, avem impresia coordonării. Că ceea ce urmează este o dezvoltare (explicare) ori o determinare mai de aproape, restrângere, condiție, motivare sau altceva, trebuie să o ghicim din conținut, situație și ton. Apariția subordonării propozițiilor însemnează un mare pas înainte nu numai în vorbire, ci și în gândire. El a fost făcut de către copiii cu bună pregătire lingvistică [...]. În general au premers propozițiile temporale și relative, care exprimă relații mai mult externe, și întrebările indirecte, foarte importante pentru copii, au urmat apoi propozițiile cauzale condiționale și finale. Cele mai multe greutăți le pricinuesc [...] propozițiile condiționale ireale”³⁶.

NOTE

1. Cf. Constantin Frâncu, *Evoluția reflecțiilor privind limbajul din Antichitate până la Saussure*, Casa Editorială „Demiurg”, Iași, 2005, unde se găsesc și numeroase referiri bibliografice. În general, excursul nostru în istoria lingvisticii se bazează pe lucrarea lui Nicolae Drăganu, *Istoria sintaxei*, dar și pe opera citată a lui C. Frâncu, care, după cum însuși spune, are la bază, în primul rând, întinsa operă istorică a lui Eugenio Coseriu, *Die Geschichte der Sprachphilosophie von der Antike bis zur Gegenwart*, tom I–II, Tübingen, 1971–1972.
2. C. Frâncu, *op. cit.*, p. 16, Cf., de asemenea, Th. Simensky, *Gramatica lui Pănini*, în „Analele Universității „Al. I. Cuza” Iași, seria „Științe sociale”, 1957, p. 189 și urm.
3. C. Frâncu, *op. cit.*, p. 17.
4. *Op. cit.*, p. 20. Autorul mai relevă și apropierea „surprinzătoare” între teoria gramaticianului indian și *teoria cazurilor*, mai exact *gramatica cazurilor* a lingvistului american Ch. Fillmore (p. 16 și 19) Cifrele de la finele citatelor din text sunt din opera citată a lui C. Frâncu.
5. C. Frâncu, *op. cit.*, p. 24–25. Cf. de asemenea, Georges Mounin, *Istoria lingvisticii*, Editura Paideia, București, 1999, p. 49–51, Eugen Munteanu, *Introducere în lingvistică*, Editura Polirom, Iași, 2005, p. 40–42.
6. Cf. Al. Graur, Lucia Wald, *Scurtă istorie a lingvisticii*, ediția a III-a, Editura Științifică, București, 1977.

7. Cf. C. Frâncu, *op. cit.*, p. 30–33.
8. *Ibid.*, p. 33.
9. *Ibid.*, p. 39 și 33–39 *passim*.
10. *Ibid.*, p. 39–43 *passim*.
11. Cf. Nicolae Drăganu, *Istoria sintaxei*, Imprimeria Națională, București, 1945, p. 9.
12. *Ibid.*, p. 11.
13. *Ibid.*, p. 13–14.
14. *Ibid.*, p. 14. Cf. și C. Frâncu, *op. cit.*, p. 43–45, 46–47; A. Graur, L. Wald, *op. cit.*, p. 20.
15. N. Drăganu, *op. cit.*, p. 12. Cf. și Georges Mounin, *op. cit.*, p. 62–66, Eugen Munteanu, *op. cit.*, p. 46–56.
16. *Ibid.*, p. 13. Cf. și C. Frâncu, *op. cit.*, p. 48–50. Pentru activitatea și concepția lui Marcus Terentius Varro, cf. și Lucia Wald, *Pagini de teorie și istorie a lingvisticii*, Editura ALL, București, 1998, p. 69–72.
17. N. Drăganu, *op. cit.*, p. 15. Pentru întreaga perioadă, v. și Lucia Wald, *Pagini de teorie și istorie a lingvisticii*.
18. N. Drăganu, *op. cit.*, p. 17.
19. *Ibid.*, p. 19.
20. *Ibid.*
21. *Ibid.*, p. 22. Cf. și Georges Mounin, *op. cit.*, p. 81–90, C. Frâncu, *op. cit.*, p. 83–86, Eugen Munteanu, *op. cit.*, p. 68–71. Cifrele de la finele citatelor din text sunt din *op. cit.* a M. Drăganu.
22. N. Drăganu, *op. cit.*, p. 23.
23. *Ibid.*, p. 25. Cf. și Georges Mounin, *op. cit.*, p. 128–132, Eugen Munteanu, *op. cit.*, p. 83–96.
24. N. Drăganu, *op. cit.*, p. 29.
25. *Ibid.*, p. 34. Cf. și Georges Mounin, *op. cit.*, p. 143–134; Eugen Munteanu, *op. cit.*, p. 116–117.
26. În *Lingvistica romanică. Evoluție, curente, metode*, București, 1962, Iorgu Iordan, referindu-se la lucrarea lui A. Philippide sublinia că aceasta și-a păstrat „întreaga originalitate, nu numai în privința clasificării materialului, care este aproape exclusiv românesc, ci și în discutarea diverselor cauze de schimbare a limbii“ (p. 25, n.2).
27. N. Drăganu, *op. cit.*, p. 45–46.
28. *Ibid.*, p. 57.
29. *Ibid.*, p. 60.
30. *Ibid.*, p. 61–62. Cf. și Constantin Frâncu, *Curente și tendințe în lingvistica secolului nostru*, Casa Editorială „Demiurg“, Iași, 1999, p. 39.
31. N. Drăganu, *op. cit.*, p. 63.
32. *Ibid.*, p. 85–95 *passim*.

33. *Ibid.*, p. 112–120 *passim*.
34. *Ibid.*, p. 127–131 *passim*.
35. *Ibid.*, p. 139–140.
36. *Ibid.*, p. 144–145. Cf. și Eugen Munteanu, *op. cit.*, p. 240–245.

Bibliografie:

- Nicolae Drăganu, *Istoria sintaxei*, Imprimeria Națională, București, 1945.
- C. Frâncu, *Curenți și tendințe în lingvistica secolului nostru*, Casa Editorială „Demiurg”, Iași, 1999.
- C. Frâncu, *Evoluția reflecțiilor privind limbajul din Antichitate până la Saussure*, Casa Editorială „Demiurg”, Iași, 2005.
- Al. Graur, Lucia Wald, *Introducere în lingvistică*. Ediția a III-a, Editura Științifică, București, 1977.
- Iorgu Iordan, *Lingvistica romanică. Evoluție. Curenți. Metode*, Editura Științifică, București, 1962.
- Georges Mounin, *Istoria lingvisticii*, Editura Paideia, Iași, 2005.
- Eugen Munteanu, *Introducere în lingvistică*, Editura Polirom, Iași, 2005.
- Lucia Wald, *Pagini de teorie și istorie a lingvisticii*, Editura All, București, 1998.

ADVERBIAL MODIFIERS. HISTORICAL PERSPECTIVE (1)

(Abstract)

Keywords: *grammar, adverbial modifiers, historical perspective*

The article represents a review of the manner in which one perceived the adverbial determination in diverse grammars along time. The starting point is Panini's grammar (the 6th century b.Chr.), then approaching the grammars in the Greek and Latin areas. A special attention is granted to the *Grammar of Port Royal* (1676), due to the influence it exercised on the following rationalist or logicist grammars, and in general upon “traditional” grammars. A comprehensive section is dedicated to German linguists such as Franz Bopp, Jakob Grimm, Friederich Diez, Hermann Paul, W. Wundt, Karl Vossler and, more recently, Leo Spitzer and Karl Buhler. The French linguistic school is present grace to the theses of F. de Saussure and Antoine Meillet, whereas the Danish school is represented by the ideas of Otto Jespersen. The historic preview ends with the generative theories of Noam Chomsky.